

NÁZEV ŠKOLY:	GYMNÁZIUM JOSEFA JUNGMANNA LITOMĚŘICE, Svojsíkova 1, příspěvková organizace
ČÍSLO PROJEKTU:	CZ.1.07/1.5.00/34.1082
NÁZEV MATERIÁLU:	VY_32_INOVACE_5B_08_Vznik moderní společnosti a byrokracie
TÉMA SADY:	Společenskovední seminář
ROČNÍK:	4. ročník, oktáva
DATUM VZNIKU:	Červenec 2013
AUTOŘI:	Luboš Nergl, Andrea Skokanová

esf evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Vznik moderní společnosti a byrokracie

Anotace:

Výukový materiál je určen pro volitelný předmět společenskovední seminář ve 4. ročníku

Materiál obsahuje texty z učebnic určených převážně pro výuku na vysokých školách, jen výjimečně obsahuje jiné texty. Texty nemohou nahradit soustavný výklad dané problematiky, jejich funkce je motivační k dalšímu studiu zejména uvedených titulů. Zároveň je úloha textů inspirativní k frontálním diskusím a skupinovým debatám. Výše zmíněné inspiraci slouží otázky a úkoly.

Žáci si mohou texty vytisknout, stáhnout do mobilu či tabletu, mohou si je převést do otevřeného formátu, opatřit poznámkami, napsat odpovědi. Rovněž během vyučovací hodiny lze texty promítnout dataprojektorem na plátno.

Časová náročnost: 2 vyučovací hodiny týdně (dvouhodinový seminář).

Přístup k internetu není bezpodmínečně nutný, jen některé úkoly odkazují na elektronické zdroje.

Jan Keller: Nedomyšlená společnost

Civilizace našeho jednání

V průběhu posledního tisíciletí se výrazně pozměnilo to, co jsme ochotni považovat za akceptovatelné v mezilidských vztazích. V oblasti našeho kulturního okruhu popsal tyto podstatné proměny již ve třicátých letech našeho století německý sociolog Norbert Elias ve své obsáhlé studii nazvané „O procesu civilizace“.

Přelom středověku a novověku, tedy rámcově období 15. a 16. století, lze považovat za určitý mezník ve vývoji přípustných způsobů chování. V této době to platí zatím jen u vyšších vrstev společnosti. Sledování osobních cílů a zájmů, které bylo, je a bude hlavním motivem lidského jednání, mění právě od této doby velmi výrazně svoji vnější podobu. Pro povahu této změny je příznačné, že právě tehdy se objevují příručky, které příslušníkům nejvyšších vrstev radí, jak se mají ve vzájemném styku chovat. Předtím nebylo nutno nikoho zvláště instruovat a učit vhodným způsobům. V pralese, který pokrýval Evropu po pádu říše římské, se lidé řídili jednoduchým a lehce zapamatovatelným „právem silnějšího“.

Až do konce středověku neexistovalo v Evropě to, co všichni tak důvěrně známe dnes - všudypřítomná státní moc, schopná kdekoliv na svém území zasáhnout proti všemu, co nepovažuje za souladné se svými zájmy. Kolem roku 1000 byl i v nejmocnějších zemích tehdejší Evropy všemocným pánem ten, kdo dokázal sjednotit pod svým velením během krátké doby patnáct či dvacet ozbrojených mužů. Na tomto prostém faktu, který rozhodoval o přežití, se po celé generace měnilo jen velice málo.

V takové situaci bylo přirozené, že sociálně úspěšným typem mohl být nejspíše nespoutaný až surový válečník, zvyklý jednat přímočaře a zcela bez skrupulí. Nic jiného mu ostatně ani nezbývalo. Život byl velmi krátký a o jeho předčasném ukončení rozhodovaly tak málo ovlivnitelné události, jako byly nevyzpytatelné epidemie, periodická neúroda či nenadálý vpád cizího etnika anebo dokonce souseda. Obzor byl úzký a vzdálenosti měřené možnostmi a rychlostí vlastního pohybu neskutečně veliké. V takové atmosféře mohlo být reálné jen to, co bylo v daném okamžiku bezprostředně přítomné. To jediné bylo možno vlastními silami alespoň částečně kontrolovat. Vše ostatní se beznadějně vymykalo z dosahu člověka.

Proto byly afekty lidí této doby velice bezprostřední, ne nepodobné reakcím, které lze pozorovat u dětí. Schopnost afekty potlačovat nebyla příliš vyvinuta, ostatně taková schopnost by válečníka v daném prostředí příliš nevhodňovala. Nemělo smysl snažit se uvažovat příliš mnoho dopředu. Žilo se přítomností, v níž se v rychlém sledu střídala bezbřehá radost a nadšení se stejně bezedným zármutkem. Obojí bylo přitom podobně prchavé. Láska i nenávisť byly intenzivní, a i když trvaly až za hrob, při existující šanci na dožití netrvaly příliš dlouho. Agresivita a požívačnost byly omezovány jen fyzickými mezemi. Hon na zvířata i na lidi patřil ke každodenním zkušenostem a v úloze štvané zvěře se včerejší vítězové střídali s poraženými bez pevnějšího plánu. Právě proto se každý okamžik vítězství vysoko cenil a patřičně prožíval.

Jak konstatuje Norbert Elias, člověka potěší, když ve své profesi vyniká. A profesí rytířů bylo válčení. Když byli mimořádnými okolnostmi nuceni žít příliš

dlouho v míru, zabíjeli alespoň čas v divokých hostinách a násilnických hrách a turnajích. Jejich domy byly pevnostmi a jejich výchova směřovala jednoznačně k boji. Zabíjení a mrzačení lidí patřilo k jejich práci a obojí brali jako samozřejmost. Bylo by také vrcholně nerozumné a přímo sebevražedné dovolit v této době neustálých šarvátek a potyček válečným zajatcům, aby mohli opět bojovat či pracovat pro nepřítele. Zabití nebo alespoň zmrzačení tomu spolehlivě bránilo.

Z letmo naznačených souvislostí vyplývá, že lidé tehdejší doby jsou mnohem víc zajatci než pány svých vášní a afektů. A když se už chtějí svých vášní zbavit, jako je tomu v případě náboženských asketů, činí tak opět velice vášnivě, bez citu pro míru a pro střední cestu. Vlastně jen zvláště radikálně přecházejí do opačného extrému. Ve vypjatých polohách vnímají ostatně všechno - radost i žal, přátelství, lásku i nenávist. Volit umírněnou cestu je pro ně právě tak obtížné jako představit si kombinaci pekelných muk a slastí ráje.

Jen velmi pozvolna se za kouřovou clonou chaosu a zmatku ustavují pevnější mocenské struktury, odolnější vůči neslábnoucím poryvům násilí. Centrem těchto struktur se stává knížecí dvůr, jehož klasický věk lze umístit právě do 15. a 16. století.

Hlubší pohled historika či politologa objeví za vnější poutavou fasádou knížecího dvora věci nevídané poněkud jiným způsobem. Mocenské útvary řízené knížaty a jejich dvory vykazují téměř všechny rysy moderního státu. Celý útvar je již uzavřen do relativně přesně vymezených hranic, což v předchozích dobách vůbec nebylo samozřejmostí - državy feudálů měly obrysy často velice mlhavé a nevytvářely zpravidla souvislá území. Dále zde nalézáme stálou armádu, která má nárok na pravidelný žold dokonce i v době, kdy se právě neválčí, zatímco dříve byli ozbrojenci svoláváni právě jen na dobu válečného tažení. Je zaveden systém daní odváděných obyvatelstvem již zcela automaticky a pravidelně a tedy nikoli jako dříve vybíraných nárazově podle momentální potřeby.

Existuje konečně stálý úřednický aparát, který zabezpečuje, aby pánova vůle byla respektována i tehdy, když samotný pán není nablízku. Pro knížete to ovšem znamená, že již nemusí neustále objíždět své poddané, chce-li zabránit tomu, aby se zcela vymkli z jeho kontroly. Úředníci mu umožňují dohlížet nad děním i v nejzapadlejších a nejodlehlejších částech jeho držav, aniž by ho to v nejmenším odvádělo od turnajů a hostin.

Od moderního státu se knížecí stát liší jen v jediném ohledu. Je to stát soukromý. Patří cele svému knížeti, je součástí jeho rodinného majetku.

Celá země je vlastnictvím knížete, on rozhoduje o tom, komu se dostane odměny a kdo bude potrestán. Tento prostý fakt nutí dřívější surové válečníky a svobodné nezávislé rytíře podstatně změnit celou jejich taktiku a chování. Od nynějška lze očekávat žádoucí odměnu pouze tehdy, je-li nejprve získána přízeň vladaře. Právě tomu je podřízeno veškeré chování u dvora. Uvážíme-li, že kníže se zpravidla od ostatních urozených liší především vyšším sebevědomím a větším sklonem k panovačnosti, je zřejmé, že jde o záležitost velmi choulostivou a

nejistou. „ Stačí jediný chybný krok“, stěžuje si nejvyšší úředník krále Jindřicha IV., „a plody mnohaletého úsilí jsou navždy ztraceny“.

Při přeměně někdejších divokých rytířů v uhlazené dvořany hrála hlavní úlohu kontrola vlastních afektů, potlačování momentálních pocitů a pěstování navenek ukázněného projevu. Tímto způsobem se nejprve u nejvyšších vrstev žijících trvale u dvora vyvíjejí stálejší návyky zdvořilého vystupování, civilizovaného jednání, které se viditelně liší od primitivních způsobů nižších vrstev.

Dvořané se snaží svým chováním budit dobrý dojem a získávat přízeň v poměrech, kdy již není možno prosazovat své zájmy jednoduše mečem a sekerou. Kromě dovednosti zacházení se zbraněmi si osvojují též pro mnohé z nich pravděpodobně mnohem obtížnější umění slušného chování, zdvořilého vystupování, uhlazených mravů.

Jan Keller: Sociologie organizace a byrokracie

Ti, kdo tvoří součást byrokratického aparátu, představují vysoce specifickou sociální skupinu. Odlišují se od jiných skupin výrazně charakterem své práce, způsobem života svých členů, hodnotovou orientací a celkovým postavením ve společnosti. Přitom je tato skupina jako celek obrovsky rozrůzněna směrem dovnitř, neboť do ní patří právě tak ministr jako poslední referent. Snad s výjimkou armády je obtížné najít jinou sociální skupinu vnitřně tak bohatě rozrůzněnou a přitom navenek tak kompaktní.

Byrokracie vykazuje řadu objektivních i subjektivních rysů sociální třídy, zároveň však vykazuje řadu prvků stavovských a zejména v jejích horních patrech nechybějí ani prvky kastovníctví. Přitom byrokracie není ani čistou třídou, ani klasickým stavem, ani běžnou kastou. Také v tomto ohledu se tedy vymyká zařazení pomocí standardních sociologických kategorií.

K již zmíněným paradoxům patří také to, že byrokracie je až nebezpečně všemocná, přitom každý její člen je víceméně bezmocný, je nahraditelný a zaměnitelný. Typický byrokrat se tak ocitá v poněkud schizofrenním rozpoložení. Jako člen mocné organizace se cítí nepřemožitelný, jako zaměnitelná součástka rozsáhlé byrokratické mašinerie se cítí bezmocný. Jeho vztah ke světu je tedy směsí jisté nadřazenosti, ale i určité zakomplexovanosti. Zatímco první postoj si osvědčuje zpravidla vzhledem ke klientům, druhý pocit může zakoušet vzhledem ke svým nadřízeným.

• • •

A konečně, byrokratičtí úředníci patří do kategorie zaměstnanců, berou pevný plat, aniž by bylo možno stanovit adekvátnost výše platu vykonané práci. Podle velice pečlivých tarifů je byrokrat odměňován dokonce i za činnost, která může být zcela zbytečná a ve svých důsledcích dokonce škodlivá a celou společnost ochuzující. Byrokraté jsou i v rámci společnosti výkonu relativně vysoce honorováni ze zcela jiných důvodů než kvůli podanému výkonu. Musejí mít tolik prostředků, aby vystačili s jediným monopolním zaměstnavatelem a přitom mohli svým životním stylem důstojně reprezentovat organizaci, kterou zastupují. Jedná se zde o výrazný prvek principu stavovství.

• • •

Prvním ze sociologů, kteří hovořili o pozitivních rysech byrokracie, byl nepochybně Max Weber. Kladné stránky byrokratické správy vyzdvihoval v porovnání s arbitrností a libovůlí předbyrokratických forem správy. Současně ovšem nezastíral obavy ze strnulosti a odlidštění, které podle jeho názoru bude každý další vzestup byrokratizace nutně doprovázet.

Dvojakost charakteru byrokratického rozhodování zdůrazňuje po Weberovi řada dalších sociologů. Existují však i badatelé, kteří spatřují v mechanismu byrokracie převážně pozitivní prvky. Francis a Stone (1956) požadují, poté co zkoumali vztah ke klientům u zaměstnanců úřadu práce, aby byl přehodnocen sám pojem byrokrata. U zkoumaných úředníků identifikovali důraz na službu klientům, který nebyl o nic menší než důraz na konformitu s předpisy a pravidly. Určitá neosobnost navenek je navíc bohatě vyvážena přátelskostí osobních vztahů mezi samotnými úředníky.

Alex Inkeles (1969) zjišťuje ve výzkumu prováděném v šesti rozvojových zemích, že právě účast ve velkých formálních organizacích (konkrétně ve vzdělávacích zařízeních a průmyslových firmách) podporuje rozvoj takových osobnostních rysů, jako je otevřenost novým zkušenostem, nezávislost na rigidní autoritě či odpor k pasivitě a fatalismu. Inkeles soudí, že právě velké formální organizace vnášejí do rozvojových zemí prvky moderního individualismu.

OTÁZKY A ÚKOLY

1. Vytvořte si a vyjádřete představy každodenního života středověkého člověka (poddaného, šlechtice, zbrojnoše), jeho starostí a způsobů chování.
2. Jak středověký šlechtic spravoval své území? Mělo toto území pevné hranice?
3. Keller používá termín knížecí dvůr. To je pojem sociologického diskurzu. Jaké měl knížecí dvůr historické podoby?
4. Popište proces mentální proměny středověkého rytíře v dvořana.
5. Kdo je *civilizovaný* člověk? Co je *etiketa*?
6. Knížecí dvůr položil základy vzniku moderní byrokracie. Popište vlastními slovy tento proces.
7. Keller píše o schizofrenním rozpoložení úředníka. Vysvětlete to. Kterým tlakům je úředník vystaven? Nemohl by být tento stav jednou z příčin korupce úředníků? Debatujte o tom.
8. K čemu je dobrý zákon o státní službě? Máme takový zákon v České republice?

Zdroje:

KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. 4 vyd, Brno: Doplněk, 2003, ISBN 80-7239-091-0, str. 16 - 21

KELLER, J. *Sociologie organizace a byrokracie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007, ISBN 978-80-86429-74-8, str. 129 – 130, 145